

MÜNECCİM-BAŞI.MUNACCİM-BAŞI(163i — 1702),
DERVÎŞ AHMED DEDE B. LUTFULLAH, XVII. asırda
yaşamış büyük bir t ü r k âlim, m u t a s a v v ı f ve
t a r i h ç i s i d i r . Babası Lutfullah aslen Karaman
eyâletinin Ereğli kasabasından idi. Asrın birinci yarısında,
o havalinin mâruz kaldığı asayişsizlik yüzünden.
Selanik 'e hicret eden Lutfullah burada san'atı olan
çulhalık ile geçinmekte idi. Ahmed 1041 (163i) ' d e
Selanik'te doğdu. Oğlu da evvelâ babasının san'atına
girdi ve onun dükânına devam etti. Fakat çok geçmeden,*
tahsile ve ilme karşı büyük bir arzu duyarak,
çulhahğı bıraktı, Selanik mevlevî-hânesi şeyhi Mehmed
Efendi (Şeyhî, *Vakâyi--i fuzalâ*, Üniversite kütüp. T,
3216, II, var. 189 'a göre, Şeyh Ahmed Efendi) 'ye
intisap edip, mevlevî oldu. Tahsilinin ilk merhalesini
burada geçirdi. Bir taraftan bilgisini arttırır ve tarikatın
âdabını öğrenirken, diğer yandan da şeyhinin
müsveddelerini tebyiz eder ve ekseriya onun yanından
ayrılmazdı. Sonra zahirî ilimleri de öğrenmek isteyerek,
Selanik müftisi Abdullah Efendi 'den ders aldı ve *Talhiş*
'a kadar olan kitapları ondan okudu. 23—24 yaşlarında
iken (1654/1655), şeyhinden müsâade alarak, gerek
zahirî, gerek tasavvufî ilimlerde daha fazla derinleşmek
arzusu ile, İstanbul 'a geldi. Önceleri Galata
mevlevîhânesi şeyhi Arzî Dede Efendi 'nin yanında ve
hizmetinde kaldı. Bu sırada, devrin meşhur âlimlerinden,
ezcümle sonradan şeyhülislâm olan Minkarîzâde
Yahya Efendi 'den ders aldı. Mevlânâ ibrahim
Geredî 'den ve Ahmed Nah-lî'den tefsir ve hadîs
ilimlerini okudu. Sonra Kasım-Paşa 'da mevlevî şeyhi
olan ve zamanının en büyük safîlerinden sayılan es-
Seyyid Halil Dede Efendi (Salim, *Tezkire*, s. 110)' y e
intisap etti. Aynı zamanda zahirî ilimlerde de teferrüd

etmiş bulunan bu zâttan *Masnavi*, tefsir, hadîs, usûl ve maânî okumağa devam s'ün* Ansiklopedisi eden Ahire) Efendi, zâhid bir derviş olan Halil Dede'nin kendisinin mantık ve hikmet öğrenmesine müsâade etmemesine rağmen, bu ilimleri dersiam Salih Efendi 'den tahsil etmek imkânını buldu ; fakat şeyhinden de ayrılmadı. Diğer taraftan tıp ve tabiiyât tahsilini devrin mâruf tabiplerinden Salih Efendi 'den yaptı ; riyaziye, hey'et ve nücûm ilimlerini de selefî bulunan Müneccimbaşı Mehmed Efendi 'den öğrenip, ilmin her şubesinde olgunlaşmağa çalıştı. Bu çok hevesli ve gayretli, ilim âşığı gencin tahsilini tamamlama devresinin 10 sene kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Gerçi Şeyhî (*göst. yer.*) onun sâdece Kasım-Paşa mevlevîhânesi şeyhine 15 sene, Salim (*Tezkire, göst. yer.*) ise, 10 sene hizmet ettiğini söylemektedirler. Fakat bu genç mevlevî dervişin istanbul'a gelmesi ile, Galata ve Kasım-Paşa mevlevîhânelerinde hizmet gördükten sonra, saraya intisabı ve „müneccim-başı" olarak ilk kaydı geçen nisan 1665 (ramazan 1075) tarihi arasındaki müddet cem'an ancak 10 senedir. Aynı suretle Şeyhî 'nin ve ondan naklen diğer muahhar eser ve tetkiklerde (msl. Mehmed Sirâceddin, *Mecma'-i şuarâ ve tezkire-i üdebâ*, İstanbul, 1325, s. 81—86; Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, Ankara, 1954, III II, 545; Sâ-deddin Nüzhet, *Türk şâirleri*, I, 303; Nihal Atsız, *Müneccim-başı Şeyh Ahmed Efendi, hayatı ve eserleri*, istanbul, 1939; Hasan Fehmi Turgal, *Münecim-başı tercümesi, Kara-hanlılar ve Anadolu Selçukîleri*, mukaddime. bk. bir de *Konya halk-evi mecmuası*, 1949, sayı 34, s. 1945 v. dd.) görüldüğü gibi, 1078 (1667/1668) 'de müneccimbaşılığa tâyini de doğru olmasa gerektir; çünkü

„müneccimek" lakabı ile mâruf olan müneccimbaşılıktaki selefi Şekîbî Mehmed Çelebi 'nin 1078 'de vefat ettiği bilinmekle beraber (*Sicill-i osmânî*, IV), müverrih Râşid (*Tarih*, I, 96) 'in bu husustaki kaydı, yâni ramazan 1075 (nisan 1665)'te Mehmed IV. 'in Müneccim-başı Ahmed Efendi 'ye de bizzat kendi eli ile ihsanda bulunduğu gayet sarîh ve aşikârdır. Zâten Müneccim -başı Ahmed Efendi 'nin, şeyhi Halil Dede 'nin „işâret-i rûhâniyesi ve telkini" üzerine, istanbul 'dan Edirne 'ye gittiği ve orada huzura kabul olunarak, fevkâlede takdir görüp, müneccim-başılığa tâyin edildiği Sâkib Mustafa Dede (*Sefîne-i mevlevîye*, II, 169 v. dd.) ve ondan naklen Esrar Dede (*Tezkire-i şuarâyî mevlevîye*, Üniv. kütüp., T 89, s. 13 v.d.) tarafından te'yit olunduğu gibi, o sırada pâdişâhın teveccühüne nail olanlar arasında Minkarî-zâde Yahya Efendi ve serrettibâ-i hâssa Salih Efendi gibi, iki üstadının bulunması da (Râ-şid, *göst. yer.*), onun bu vazifeye zannedildiğindi

802 MÜNECCİM-BAŞI.

den 3 sene önce getirilmiş olacağına kuvvetli bir delili sayılabilir. Nitekim bu hususta bir az daha tafsilât veren, fakat her hangi bir tarih zikretmeyen Salim (*Tezkire*, *göst. yer.*) Edirne 'de büyüklerin meclislerinde her kesin zekâ ve irfanını, güzel söz ve kibar hareketlerini beğendiği mevlevî dervişi Ahmed Efendi 'den bir kısım harem-i hümâyûn musahiplerinin pâdişâha bahseylediğini, müteakiben kendisine Seyyid Halil Dede Efendi 'nin tavsiye ettiği musahip Mustafa Paşa tarafından da yüksek vasıf ve meziyetleri teslim edilerek, paşanın mühürdarı Abdullâh Ağa 'nın bu münâsebetle söylediği zarif bir beyiti de gayet veciz ve açık bir şekilde yorumladığı görülerek, hâdiseyi

şeyhülislâma anlattığını, Minkarî zade 'nin de onun hakkında pâdişâha „münevver-cim-başılık hizmetine tahsis buyurulmağa şâ-yeste ve sezadır" diye, telhis gönderdiğini ve bunun üzerine, bu hizmetin kendisine tevcih edildiğini bildirir. Münevver-cim-başılığın 3 sene sonra, yine Edirne'de pâdişâh tarafından huzura davet edilerek, pâdişâhın takdirine ve ihsanına mazhar olduğunu biliyoruz (Râşid, *ayn. esr.*, s. 144) ki, şimdiye kadar bu konuda tetkik yapmış zevatın bu hâdiseyi münevver-cim-başılığa başlangıç saydıkları anlaşılmaktadır. Münevver-cim-başılığın pâdişâh nezdindeki itibârı sür'atle arttı. Münevver-cim-başılığın 1086 senesi rebiülevvel ve rebiülâhır aylarında (haziran—temmuz 1675) yapılan şehzade Mustafa (II.) 'mn sünnet ve musahip Mustafa Paşa 'nin pâdişâhın kızı ile izdivacı düğünlerinde daha fazla dikkati çekti ve Şeyhî'ye göre, selefinden fazla bir itibâr gördü ; öteden beri taşıdığı pâdişâh muhasipliği ünvânı ikinci dereceye yükseldi. Aynı zamanda kendisine Biga ve Kemer-Edremid kazaları da arpalık olarak verilmiş, derecesi de Kudüs payesini bulmuş idi. İtibârı bütün Mehmed IV. devri boyunca devam etti. Tezkireleri derhâl kabul olunuyordu. Bir defa kuşluk hil'ati olarak, 20 esvap istemiş (21 receb 1093 = 26 temmuz 1682) ve bu tezkiresi hemen muamele görmüş idi (Başvekâlet arşivi, Ali Emirî tasnifi, Mehmed IV., nr. 3014). Ona ayrılan tâyi-nât da diğer devlet erkânına tahsis edilen kadar idi (krş. Başvekâlet arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi, tâyinât defterleri, nr. 7237). Mevlevî kıyafetini hiç değiştirmeyen Ahmed Dede Efendi, çok nüktedân ve zarif bir adam olduğu ve pâdişâh da latifeyi sevdiği için, Mehmed IV. 'in dâima husûsî meclislerinde bulundurduğu bir musahibi idi (Salim, *ayn. esr.*). Efendisinin bu tabiatını ve

temayülünü bilen Müneccim-başı 'Ubayd-i Zsksni 'nin fars-ça *Lata if-nâma* 'sini türkçeye çevirerek, ona takdim etmiş idi ve sırası düştükçe pâdişâhın meclislerinde bu eserdeki latifeleri anlatırdı. Aynı zamanda değerli, zarif ve hoş-sohbet olan bâzı mevlevî dervişlerini de pâdişâha tanıttığı olurdu. Bunlardan biri Fennî Mehmed Dede idi (Esrar Dede, *Tezkire* 'den naklen Uzunçarşılı, *ayn. esr.*, s. 569). Müneccim -başı, Mehmed IV. 'in hal'edildiği muharrem 1099 (teşrin II. 1687) 'de vazifesinden azil ve Kahire 'ye nefyedildi (Şeyhî, *ayn. esr.*). Mamafih Salim onun öteden beri Ka'be 'yi ziyaret için büyük bir iştihak duyduğunu ve bu maksat ile Mısır'a hicret ettiğini söyle?; Esrar Dede de bu seyahati kendi ihtiyarî ile yaptığı bir hicret şeklinde gösterir. O, bu suretle, 22 sene, devamlı olarak, müneccim-ba-şılık vazifesini görmüş, musahipliği ise, 18 sene sürmüş idi (Salim, *ayn. esr.*). Yerine Arab-zâde Mehmed Efendi müneccim-başılığa getirildi ve kendisinin Edremid arpalığı halefine verildi. Diğer arpalığı olan Kara-Biga ise, Arif Abdülbâkî Efendi 'ye tevcih olundu. Ahmed Dede Efendi Kahire 'ye seyahatini o sırada silâhdarlıktan vezâret rütbesi ile Mısır eyâletine terfî ettirilen ve kendisinin de manevî oğlu sayılan (*Sefîne-i mevlevîye*, II, 173) Mora'lı Hasan Paşa ile birlikte yapmış (Râşid, II, 16; Sâdeddin Nüzhet, *Türk şâirleri*, I> 3°3) ve Hasan Paşa'nin beylerbeyiliği müddetince de, Kahire 'de kalmış idi. Filhakika bütün kaynaklar, Ahmed Dede 'nin bu beylerbeyinin Mısır eyâletinden ayrılmasından az sonra, 1102 (1690/1691)'de, Mekke'ye gittiğini bildirmekte müttefikler (Hasan Paşa 'nin mâzûlen İstanbul 'a avdeti Müneccimbaşı 'mn da Hicaz 'a teveccüh ettiği sırada Hasan Paşa 'mn ricası üzerine, kendisine devlet erkânı, musâlehalar

v. b. hakkında hediye eylediği „zâirçe-i tavîlü '1- müzeyyel" için bk. *Sefîne-i mevlevîye*, II, 173)- Ancak Ahmed Dede 'nin Kahire 'de nasıl yaşadığı ve müteakiben Hicaz 'da geçirdiği senelerdeki hayatı ve faaliyeti hakkında fazla bilginiz yoktur. Sâdece Mekke 'deki mevlevîhânede şeyhlik makamını işgal ederek, 2 sene orada kaldığını, sonra 1105 (1694)'te Medine'ye gittiğini ve orada 6 sene müddet ile tefsir, *Hidâya* ve *Akmal* derslerini tedris ettiğini, 1112 (1700) 'de ise, tekrar Mekke 'ye avdet ile, yine Haremeyn 'deki mevlevîhânenin şeyhi olduğunu ve nihayet 30 ramazan 1113 (28 şubat 1702)'te orada vefat eyleyerek, Peygamberin zevcesi Hadica 'nin türbesinin ayak tarafındaki mevlevî mezarlığına defnedildiğini biliyoruz. Hicaz 'da bulunduğu sırada, devrin devlet erkânı tarafından tekrar İstanbul 'a ve eski vazifesine ısrar ile çağırıldı ise de, ihtiyarlığını ve uzun bir yolculuğun yorgunluğuna dayanamayacağı

MÜNECCİM-
BÂŞI. 803

m ileri sürerek, özür dilemiş idi (*Sefîne-i mevlevîye*, s. 168).

Müneccim-başı Şeyh Ahmed Dede, kudretli türk âlimlerinden biri olduğu gibi, tarihî eseri ile de, büyük tarihçilerimiz arasında sayılmak. tadır; onun bugüne kadar büyük şöhretini sağlayan keyfiyet, saraydaki vazifesi ile ilmî ve edebî fâaliyetlerinden çok daha fazla tarihçilik cephesidir. Bunun da başlıca sebebi, yazdığı arapça tarihin ehemmiyet ve kıymet bakımından, diğer eserlerinden mukayese edilemeyecek derecede üstün oluşudur.

Müneccim-başı tarihinin kendi el yazısı ile olan iki cild hâlindeki nüshasında (Nû-ruosmâniye kütüp., nr. 3171 ve 3172) kitabın adı silinerek ve üzerine

yapıştırılan ince bir kâğıda *Camı al-duval* ismi yazıldığı ve bu aslî nüshadan istinsah edilen (Bayezid umûmî kütüp., nr. 5019, 5020) ile Es'ad Efendi kütüphanesindeki (nr. 2101, 2102, 2103) nüshalarda bu ismi taşıdığı, fakat Topkapı sarayında Ahmed III. kütüphanesindeki (nr. 2954; I cemâziyelâhır 1117=20 Eylül 1705 tarihli) en eski talî nüshanın *Şahaifal-ahbâr fi vakayı al-aşâr* adını taşımakta bulunduğu görülmekte ve bundan da eserin ilk adının böyle olduğu, sonradan muhtevası ile bir cihan tarihi hüviyetini hâiz bulunduğu düşünülerek, *Camı al-duval* adının verildiği anlaşılmaktadır (bu eserin diğer nüshaları: Hamidiye kütüp., nr. 915; Edirne 'de Selimiye kütüp. için bk. *Osmanlı müellifleri*, III, 143; Kayseri 'de Râşid Efendi kütüp.; Kahire 'deki nüshası için bk. Babinger, *G O W*, s. 234). Filhakika bu eser, en eski devirlerden başlayarak, 1083 (1672/ 1673) tarihine (bâzı yerlerde 1095=1683/1684) kadar gelen bir dünya tarihidir ve müellif, devlet-devlet tarihi yazma şeklini takip eden Nuvayri, İbn Haldun, Raşid al-Din, Hâfız Abrü, Gaffâri, Mirh^ând, Lâri, Canâbi gibi, müverrihlere imtisal etmiş, ancak sıklet merkezi olarak aldığı büyük islâm devletleri ^tarihini yazarken, en fazla Ibn al-Aş ir, Abu'l-Fidâ', Ibn al-Vardi ve İbn Haldun gibi, büyük tarihçileri kaynak olarak almıştır. Müneccim-baş, eserinin başında, kaynaklarını birer-birer saymakta, 70 'ten fazla arapça, farsça ve türkçe eserden faydalandığını bildirmektedir ki, bunlar arasında sayılanlardan Tabari, Ibn Hacar, Ibn al-Cavzi, Ibn Hal-likân, Makrizi ve Mas'üdi gibi, tanınmış arap tarihçilerinden, Hamd Allah Mustavfi, Kazvi-ni, Şaraf al-Din Yazdı V. b. gibi, İran tarihçilerinden başka, o zamana kadar diğer müverrihlerin, ezcümle bir çok hâdiselerde başlıca me'hazı

teşkil eden Canâbi 'nin göremediği muhtelif nâdir eserler ve meselâ Alp Arslan zamanında yazılan *Darband-nâma*, Ibn Bibi, Aksarâyi, Şikâri (baştaki kaynaklar ara. sında bunu saymamakla beraber, içerisinde, sırası geldikçe, atıflar yapmaktadır), müellifini tesbit edemediği anlaşılan ve sâdece *Târih al-Bayindiriyâ* dediği kadı Ç Abu Bakr Tahrâni'nin *Kitâb-i Bayindiriyâ* 'si de bulunmaktadır. Diğer taraftan hâlen nüshaları kalmamış bulunan Hindistan tarihlerini de gözden geçirmiş ve hülâsa etmiştir. Türkçe menbâla-rı arasında ise, belli-başlı eserler bulunduğu gibi, İdris Bidlisi, Şaraf Han Bidlisi, yine başta zikredilmemekle beraber, geniş mikyasta istifâde ettiği Neşrî gibi, birinci derecedeki tarihçiler başlıca dayandığı kaynakları teşkil etmektedir. Keza kendi devrindeki kaynaklardan Kâtib Çelebi 'nin arapça *Fazlaka* 'sini görmemiş olmakla beraber, türkçe *Fezleke* 'sinden ve Hezârfen Hüseyin Efendi 'nin eserlerinden faydalanmıştır. Ancak münşeat mecmualarını kaynakları arasında zikretmediği gibi, metinlerde de bunlara her hangi bir işaret ve atıf yoktur. Diğer taraftan, gayr-i müslem millet ve devletler tarihi için Joannes tarihi tercümesinden faydalanmış idi. Büyük müverrihlerin tanıdığı mâruf eserlere ilâveten tek ve nâdir eser ve mecmuaları da görerek, telfik eden, Canâbi'nin görmediği kaynaklardan da istifâde eyleyip, onun zikretmediği bir çok devletler hakkında sahih malûmat veren ve umûmî tarih kısmında ondan çok daha ileri bir tarihçilik gösteren Münecim-başı 'nın mühim vak'ala-rın hiç birisini gözden kaçırmayıp, hulâsa etmesi itibârı ile de, büyük islâm tarihçiler ile mukayese edilebilecek bir değerde olduğu söylenebilir. Onun bu eserinin XVII. asır türk âleminde vücûda getirilen 3 büyük umûmî islâm ve türk tarihinden biri

olduğu da iddia edilmektedir (krş. Zeki Velidi Togan, *Tarihte usûl* İstanbul, 1950, s. 237). Mukaddimesinde zamana, tarih kelimesine ve mebde' alınan meşhur tarihlere dâir izahat verdikten sonra, tarih ilminin tarifi, mevzuu ve gayesi, müverrihin mutta-sıf olması lâzım gelen vasıflar, bilgi ve seciyesi hakkında malûmat veren ve bu arada şâfî tabakat müellifi Tâc al-Din Subki 'nin müverrihin, elfâzın marifet ve medlullerini, yâni tarihî hâdiselerin mânasını vazîh anlaması ve ihata kudretine mâlik olması hususundaki telâkkisini kendisinin de kabul ettiğini bildiren (krş. *Şahaifal-ahbâr*, trc., I, 33; Zeki Velidi Togan, *ayn. esr.*, s. 168 v.d.) müverrih bundan sonra, hilkatten itibaren enbiyâlar tarihini, hulefây-i râşidîn devrini ve islâmdan evvelki hükümet ve kavimler ile daha sonra teşekkül eden islâm hükümetlerini ve tavâif-i

Şo4 MÜNECCİM-BAŞI.

mülûkü anlatmakta, ayrıca, Raşid al-Din istisna edilir ise, hiç bir islâm tarihçisinin bahsetmediği gayr-i müslim devlet ve milletlerin tarihlerini kaydetmekte ve nihayet 1083 (1672/ 1673) tarihine kadar olan Osmanlı tarihini hulâsa eylemektedir. Mamafih yukarıda da işaret edildiği üzere, bâzı bahislerde vukuatı 1092 (1681), hattâ 1099 (1697)'a, Mısır'a nefy tarihine, kadar getirmiştir. Msl. Kırım hanlarını anlatırken, Murad Giray 'in İstanbul 'da vezîr-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından kabul edildiği ve 1092 senesi vak-'aları hikâye edilmekte olduğu gibi (Bayezid umûmî kütüp. nüshası, II, var. 314), Mekke emirleri bahsinde de, emîr Sacd 'in Edirne 'ye gelmesi, Kara Mustafa Paşa 'nın katli, Kara İbrahim Paşa 'nm, bilâhare Süleyman Paşa 'mu sadârete geçmeleri ve 1099 senesine kadar olan vukuat nakledilmiştir (Bayezid kütüp.

nüshası, II, var. 268). Buna mukabil Topkapı kütüphanesindeki en eski müstensah nüshada görülmeyen, fakat Bayezid nüshasına kaydolunan Sultan Evrengzâb'in ölümünün 1118 (1706/1707)'de vukuunun zikredilmiş bulunması (II, var. 606), müellifin vefatının 1113 (1702) 'te olduğunun bilinmesi sebebi ile, bu kısmın bilâhare müstensih tarafından yapılmış bir ilâve olduğunu anlatmaktadır ki, bu keyfiyet Münecim-başı tarihinin üçüncü vezir Kara Mustafa Paşa'nın emri ile ve onun nâmına yazmağa başlandığı mukaddimesinde bildirildiği hâlde, hitâmının hangi tarihte ve nerede olduğu, Kahire ve Mekke 'de de buna devam edipetmediği meselelerini bir az müphem ve halle muhtâc bırakmak, bunun için de metinlerin esâsh bir şekilde mukayeseli tetkiklere tabî tutulması icâp etmektedir. Osmanlı tarihi kısmında, müellifin esâs itibârı ile Hoca Sâdeddin 'i takip ve onu ihtisar ettiği görülmekle beraber, bir kısım hâdiselerde, İran tarihlerini, ezcümle Gaffârî'nin rivayetini de nakletmekte, bâzan da menbâlarım meskût geçmekte, diğer taraftan bâzı vak'a ve şahıslar hakkında da, her hâlde derin bir incelemeye vakit ve imkân bulamaması yüzünden, kat'î bir kanâat ve hükme vâsıl olamıyarak, tereddüt izhar etmektedir. XV. asrın sonunda, Osmanlı — Mısır harplerinde rol oynayan Anadolu beylerbeyi Kara-göz Mehmed Paşa ile 1511'de Şah-Kulı (Şeytan-Kulı) vak-'asmda yine Anadolu beylerbeyisi Kara-göz Ahmed Paşa 'nın aynı şahıs olup-olmadığı hakkında tereddüt izhâr etmesi bir misâl olarak zikredilebilir (Bayezid nüshası. II). Münecim-başı tarihinin büyük değeri ve ehemmiyeti derhâl anlaşılmalı olacaktır ki, te'lifinden henüz 30 sene geçmeden ve Canâbi ile Kâtib Çelebi 'nin arapça tarihlerine tak-dimen,

Dâmad İbrahim Paşa'nın telkini üzerine, Türkçeye tercümesine teşebbüs ve bu iş bir hey'ete tevdi olunmuştur. Ahmed III. devrindeki ilim, san'at ve kültür hareketlerinin belli-başlı mümessillerinin ezcümle şâir Nedim Ahmed, Vehbî, reis Mustafa, Râşid, İlmî, Müstakimzâde Mustafa Vefa, sır-kâtibi Hıfzı Efendi'ler ve diğer bir kısım ilim adamlarının katıldığı bu hey'et, tercümeyi kısa bir müddet içinde başarmış (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin, Dâye-zâde Mustafa Efendi'nin *Selimiye* (Es'ad Efendi kütüp. nr. 2283'ten naklen Halil Edhem, *Düvel-i islâmiye*, s. XII) adlı eserinin mukaddimesine yazdığı nota göre, bir kaç cild kitabın bir haftada tercüme olunduğu bildiriliyor ise de, matbu *Şahâ'ifal-akbâr* (I, 6; III, 750)'in başı ve sonundaki ifâdeler tercümenin 10 senede yapıldığını anlatmaktadır), ilk kısım Nedim Ahmed Efendi tarafından tercüme edildiği için, *Şahâ'ifal-ahbâr* unvânını taşıyan eser şâir Nedim'e izafe olunmuştur ve bu da 1285 (1868/1869)'te İstanbul'da, 3 cild olarak, tab'edilmiştir. Hey'et eserin umûmî tarih kısmını hayli kısaltarak, Osmanlı tarihi kısmında da yer-yer ihtisarlar ve çıkarmalar yaparak, bu tercümeyi meydana getirmiştir. Bu itibârla Müneccim-başı tarihinden sıhhatli bir istifâde münhasıran Arapça aslına müracâat ile mümkün olabilmektedir (Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, III/II, 549). Mamafih *Cami al-daval* tercüme olunduktan sonra, aslı uzun müddet unutulmuş ve ilim âlemine bu eser, hakikî değeri ile, ancak geçen asrın başlarında, Hammer tarafından tanıtılmış ve kaynaklarının bir listesi de neşrolunmuştur (*Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1839, XIII, 75, 559 v.d.). Geçen asrın ikinci yarısında bunun Latince, Almanca ve Rusça hülâsaları da

yapılmakla beraber (tafsilât için bk. F. Babinger, *G O W*, s. 234), *Camı al-duval'in* hakikî değeri, bilhassa Hasan Fehmi Turgal, Mükrimin Halil Ymanç ve Zeki Velidi Togan gibi ilim adamları tarafından bu asrın birinci yarısında meydana çıkarıldı ve buna istinaden muhtelif neşriyatta bulunuldu (H. F. Turgal, *Camı al-duval, Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları*, İstanbul, 1939 ; M.H. Ymanç *Selçuklular devri*, İstanbul, 1944, s. 113; Zeki Velidi Togan, *Azerbaycan tarihî coğrafyası Azerbaycan etnografisine dâir, Hasarlar, I*) ki, son zamanlarda Şirvan ve Derbend tarihi hakkında Müneccim-başı'dan geniş miyasta istifâde eden ve nakiller yapan V. Minorsky dahi bunu ayrıca kaydetmektedir (krş. / *History of Sharvân and Darband in the 7C> 11th centuries*, Cambridge, 1956, s. 2 v, d'' MÜNECCİM-BAŞI. 805

Müneccim-başı Ahmed Dede Efendi 'nin tarihinden ve *Letâif-nâme* tercümesinden başka eser ve risaleleri de mevcuttur ki, bunlar onun aynı zamanda mantık, ahlâk, tıp, riyaziye, hey'et ve mûsikî ilimlerine de kuvvetli bir alâka ve vukufu olduğunu gösterir. Bunlardan biri *Gâyat al-bayân fi dakaik 'ilm al-bayân* adındaki arapça risaledir (Lâleli kütüp., nr. 3034). Ahmed Dede Efendi risalenin sonunda bunu 1100 (1689) senesi sonlarında Kahire 'de tercüme eylediğini, sonra 22 rebiülevvel 1108 (19 teşrin I. 1696) 'de Medine 'de buna bir şerh yazdığını ve bilâhare Tâ'if 'te bulunduğu sırada da (29 safer 1112=15 ağustos 1700) hepsini birden tertip ve cem'eyleyerek, bir eser hâline getirdiğini anlatmaktadır (var. 133). Şehid AH Paşa kütüp., nr. 2287 'deki *Ta'rîb al-risâla al-fârsiyat al-isâmiya fi'l-isti'âra* adını taşıyan risale ise, yukarıda bahs ettiği tercüme olmalıdır (krş. Şeyhî, *Vakâ'ı al-fuiala*, göst. yer.). Müneccim-başı'nın

başka bir risalesi *Risâla fi 'l-kinâya va 'l-ta'rii* veya *Risâla fi tahkik al-kinâya* adını taşıyan ve kinaye hakkındaki muhtelif görüşleri inceliyerek, izaha teşebbüs eden arapça bir risale olup, Tâ'if 'te te'lif edilmiştir (Lâleli kütüp., nr. 3034/2, var. 133—142; 1116=1704 'te müellif nüshasından istinsah olunmuştur). Bu risaleden hâl tercümecileri bahsetmemişlerdir. Bir risalesi de vefatından kısa bir müddet evvel, 13 rebiülevvel 1113 (18 ağustos 1701)'te yine Tâ'if kasabasında yazdığı */?/-sâla fi tahkik al-maşdar* (Lâleli kütüp., nr. 3034/3, var. 142—159)'dır. Diğer bir te'lifi, Bursalı Tâhir Bey 'in hakkında „Osmanlı müellifleri içinde kendisinden evvel bu vadide eser yazılmamıştır" dediği *Fayz al-Haram* adındaki arapça risaledir ki, okuma âdabından bahseder (başında tahsili kolaylaştırmak ve ilim öğrencilerini kemâle ulaştırmak, onlara münazara ve mübâhase âdabını öğretmek için telif ettiğini kayder ; bk. Es'ad Efendi kütüp., nr- 3544; Lâleli kütüp., nr. 3034/4, var. 160 — 188). Müneccim-başı 'nm yine Tâ'if kasabasında te'lif ettiği ve 26 rebiülâhır 1112 (10 kânun I. 1700)'de tamamladığı mantık ilmine dâir *Vasilat al-vuşül ilâ ma'rifat al-haml va 'l-mah-mUl* adlı arapça bir risalesi daha vardır ki, Bagdadi ismail Paşa (*Hadiyat al-arifin fi asma' al-mu'allifin va âşâr al-muşannifin*, istanbul, 1951, I, 167) da bundan bahsetmektedir (1172=1758/1759 tarihli nüshası Lâleli kütüp., nr. 2647/2, var. 31—64). Diğer taraftan kendisi Sadreddinzâde tarafından Bayz^{vi} tefsirine yapılan haşiyeye bir zeyil yazmış, d İç'i'Az'nin *Kitâb al-ahlâk*'ını arapça olarak şerhetmiştir (*Vakâ'i" al-fuzalâ'*, göst. yer.). Şeyhî Ahmed Dede Efendi 'nin hey'et, hendese ve tıbbâ dâir

risalelerinin de bulunduğunu bildirmekle beraber, isimlerini kaydetmez. Bunlardan biri her hâlde *Ta'likât 'alâ Ulçlî-dis* adı ile hendeseye âit, diğeri de tıbbâ dâir *Tuhfat al-mu minin* risaleleridir (bk. M. Sı-râceddin, *Mecma'-i guarâ ve tezkire-ı üde-bâ*, İstanbul, 1325, s. 85; *Osmanlı müellif. leri*, III, 142; Sâdeddin Nüzhet, *göst. yer.*). Keza Medine 'de tedris ettiği tefsir takrirlerini bir araya toplayan *Lisân al-ğayb va 'l-ilhâm* adlı diğeri bir eseri (bk. Edirne 'de, Sultan Selim kütüphanesinde bir nüshasından bahseden *Osmanlı müellifleri*, *göst. yer.*) ile *Risâle-i mûsikiye* 'si vardır. Ancak Köprülü III. kütüphanesinde mevcut husuf v.b. 'dan bahseden ve başında Müneccim-başı Ahmed Efendi 'nin *Tâlî-i sal'i* kaydı bulunan 12 varaklık bir risalenin (nr. 346), metin içinde 1157 (1744) senesinin zikredilmesi sebebi ile, ona aidiyetinden, haklı olarak, şüphe edilebilir.

Müneccim-başı, aynı zamanda şâir ve musikişinas idi. Onun 3 dilde de şiir söylediğinde bütün kaynaklar müttefiktir. Mahlası Âşık idi. Ancak şiirlerinin gayet az olduğu ve bunların da ekseriya bestelenmek üzere yazılan şarkılardan ibaret bulunduğu tahmin edilmekte, Topkapısarayı Revan köşkü kütüphanesindeki bir mecmuada (nr. 1724) Hâfız-Post tarafından bestelenen şarkılar arasında bir tanesinin de Müneccim-başı 'ya âit olması buna delîl gösterilmektedir (krş. Sâdeddin Nüzhet *göst. yer.*). Buna âit çok meşhur diğeri bir kıt'ayı da ondan bahseden bütün tezkireler ve ezcümle şâirin kendi hattı ile olan bir mecmuada gördüğünü söyleyen Esrar Dede nakletmektedir. Müneccim-başı zarif, nüktedan o!-duğu gibi, ince ruhlu ve temiz kalpli bir zât idi. Müneccim-başı vazifesinde bulunduğu sıralarda, muallim-i sultânı vâni Mehmed Efendi ile aralarındaki

anlaşmazlığın (*ayn. esr.*, s. 170) bir sebebi de, her hâlde, onun bu ince ruhlu yapılış ve mizacından ileri gelmiş olsa gerektir.

Ahmed Dede Efendi 'nin Mustafa adlı bir oğlu 13 zilkade 1123 (23 kânun I. I 7 i 1) ' t e müneccim-başı olmuş, 29 zilkade 1134 (10 eylül 1722)'te vefat ederek, İstanbul'da Edir-ne-Kapısı kabristanına gömülmüştür, imroz adasındaki arpalığı ise. bunun oğlu Lutfullah Çelebî 'ye verilmiştir (*Vakâyf al-fuiala zeyli*, Üniversite kütüp , nr. T 1535, var. 57).

B i b l i y o g r a f y a : Metinde zikredilenlerden başka bk. Hafız Hüseyin Ayvansarâyî. *Vefeyât-ı salâtîn ve meşâhir-i rical* (Üni806

MÜNECCİM-BAŞI — MÜNKER VE NEKİR.

versite kütüp., nr. T 2464, var. 61); Belîg İsmail, *Nuhbat al-âsâr li-zayl zuhdât al-aş'âr* (Üniversite kütüp., nr. T 1182, var. 58); Mustakîm-zâde

Süleyman Sâdeddin, *Macallat al-nişâb fi 'l-nasab va 'l-kunâ va 'l-alkâb* (Halet Efendi kütüp., nr. 628); Ali

Enver, *Semâhâne-i edeb* (istanbul, 1309), s. 9 v.d.;

Sicill-i osmânî, I, 232; *Şuarâ katalogu* (Üniversite

kütüp.), bk. mad. ÂŞIK ; Ebüzziyâ Tevfik, *Nümûne-i edebiyat-ı Osmaniye* (İstanbul, 1330).

(M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)